

UOT:94.

**“SOYUQ MÜHARİBƏ” SONRASI ATLANTİK MÜNASİBƏTLƏRDƏ
ZİDDİYYƏTLƏR MEYLLƏRİ**

Məmmədzadə Mahir Mehman oğlu
Gəncə Dövlət Universitetinin doktorantı
mahir.mammadzada69@gmail.com

Xülasə. Məlum olduğu kimi, Soyuq müharibə dövründə, Qərbi Avropa dövlətləri, öz təhlükəsizliyini daxili imkanları ilə tək başına təminat altına almaqdan çox uzaq idi. Müharibədən sonra, onlar iqtisadi cəhətdən sürətlə çöküşdən yayınsalar da, əsas təhlükə mənbəyi olaraq gördükləri Sovet Blokuna qarşı Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən yaradılan NATO çətinin altına girməyə məcbur oldular. 1980-ci illərin ortalarından etibarən Sovet Bloku ilə NATO arasında münasibətlərin yumşalma mərhələsinə girməsi, sonrasındakı Sovet Bloğunun sürətli tənəzzül mərhələsinə daxil olması, Atlantik münasibətlər baxımından da yeni mərhələnin başlayacağını müzakirə mövzusunə çevirdi. Bu məqalədə, Soyuq müharibənin başa çatması və ən mühümü isə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, ikiqütblü beynəlxalq sistemin tədricən bitməsi və “yeni dünya nizamı”na keçid fonunda dünyada baş verən hadisələr və transatlantik münasibətlərin inkişaf meyilləri təhlil edilməyə çalışılmışdır.

Bu məqsədlə, mövzuya dair elmi əsərlərdən, qəzet və jurnallardan, internet resurslarından istifadə edilməklə, Atlantik münasibətlərə dair keçirilmiş sorğu nəticələri təhlil edilməklə nəzəri təhlillər aparılmış, bu zaman analitik-induktiv, tarixi-sistemli, müqayisəli təhlil, analogiya kimi metodlardan istifadə edilmişdir.

Məqalənin əsas elmi yeniliyin bundan ibarətdir ki, tədqiq olunan mövzuya dair daha çox xarici mənbələrdən istifadə edilməklə, məsələn hərtərəfli təhlil edilmiş, müasir Atlantik münasibətlərin 1990-cı illərdən etibarən şəkillənməyə başladığı müəyyən edilmişdir.

Məqalənin əsas nəticəsi ondan ibarətdir ki, Soyuq Müharibə sonrası dünyada baş verən proseslər, o cümlədən İraq böhranı, çox da dərindən olmasa da, Atlantik münasibətlərin yeni dövrdə dəyişikliyə məruz qalmasının qaçınılmaz olduğunu göstərmişdir. Amerikanın özünün tək lider dövlət olaraq həmişəlik dünyanın hegemonu olmaq arzusunda olduğuna dair atdığı bütün addımlar, onun müttəfiqləri arasında gizli və ya açıq narahatlıq doğurmuş, həmçinin Avropa dövlətləri arasında yeni təhlükəsizlik axtarışlarına marağın atmasına səbəb olmuşdur.

Açar sözlər: Soyuq müharibə, Atlantik münasibətlər, İraq böhranı, Avropa İttifaqı, Amerika Birləşmiş Ştatları.

Keywords: Cold War, Atlantic relations, Iraq crisis, European Union, United States of America.

Ключевые слова: холодная война, атлантические отношения, экономический кризис, Европейский Союз, США.

Giriş. “Soyuq müharibə”nin başa çatması İkinci Dünya müharibəsindən sonra formalaşan beynəlxalq münasibətlər sisteminin dağılması, yeni dünya nizamının formalaşması prosesinin əsasını qoydu. Bu prosesin gedişi həm “soyuq müharibə” dövründə qarşı-qarşıya duran tərəflərin münasibətlərində köklü dəyişikliklərə səbəb olaraq, həm də sovet təhlükəsinə qarşı birgə mübarizə aparan Atlantik dövlətlərinin əlaqələrinə ciddi təsir göstərdi. Başqa sözlə, Atlantik münasibətlər ciddi transformasiya keçirəcəyi mərhələyə daxil oldu. ABŞ-in Qərbi Avropa dövlətləri ilə münasibətləri həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli əsasda inkişaf etməyə başladı [1, s. 426]. Məlum olduğu kimi, Soyuq müharibə dövründə, Qərbi Avropa dövlətləri, öz təhlükəsizliyini daxili imkanları ilə təmin etməkdə çətinliklər

çəkirdilər. Müharibədən sonra, onlar iqtisadi cəhətdən sürətlə çöküş mərhələsindən yan keçsələr də, güclü təhlükə mənbəyi olaraq gördükləri Sovet Blokuna qarşı Amerika Birləşmiş Ştatları tərəfindən yaradılan NATO çətinin altına girməyə məcbur oldular. Bu çətinin altında yaşamaq təkcə Sovet təhdidlərinə qarşı güclü təminat deyil, həmçinin ən uyğun vasitə olduğu üçün bu yoldan istifadə etdilər. Buna misal olaraq, Avropadakı amerikan hərbi varlığının 350 minə çatması belə, avropalıların böyük əksəriyyəti üçün heç bir narahatlıq ifadə etmirdi. Soyuq müharibə dövründə kənardan gələn təhdidlər kontekstində Qərbi Avropanın iqtisadi və siyasi dirçəlişi üçün öz aralarında gücə əsaslanan rəqabətin əməkdaşlıqla əvəz olunması konsepsiyası ABŞ-dan böyük dəstək görmüşdür. Bu model həm də Sovet blokuna qarşı bir integrasiya prosesinin də əsasını təşkil etmişdir. Belə ki, Avropa İttifaqına gedən yolda Avropa ölkələri, gücə əsaslanan siyasətdən uzaqlaşaraq, qarşılıqlı integrasiya və həmrəyliyi önə çıxarmış, “hobbsçu model”i bir kənara qoyaraq, “kantçı dünya”ya üstünlük vermişlər. Amerikalı tədqiqatçıların fikrincə, avropalılar ABŞ-a borclu olduqlarını tez unutmuş, öz üzərlərinə düşən öhdəliklərdən yayınaraq, təhlükəsizlik məsələlərinə biganə yanaşmış, bu sahəyə kifayət qədər maliyyə vəsaiti ayırmamış və beləliklə, Vaşinqtonun gözləntilərini qarşılamamışlar.

Soyuq müharibə sonrası dövrdə Antantik münasibətlərin inkişaf meylləri. Soyuq müharibə dövrü başa çatdıqdan sonra Qərbdə zəfər ab-havası hökm sürürdü. Frensis Fukuyamanın qeyd etdiyi kimi, “liberal demokratiyalar mübarizədə qalib gələrək, bu sistemin alternativini olmadığı üçün müəyyən mənada tarixin sonu gəldi”. Liberal demokratiyaların bir-birinin legitimliyini tanımaqla müəyyən harmoniya içində yaşayacaqları qəbul edilsə də, aradan keçən 15 ildən az bir müddətdə bu əminlik yerini böyük ölçüdə şübhəyə buraxdı. Müəyyən mənada liberalizmin öz daxilində fikir ayrılıqlarının yaranması, bir çoxları tərəfindən Qərb sivilizasiyasının, Samuel Hantinqtonun da qeyd etdiyi üzrə, “Qərbin parçalanmasına və sivilizasiyalar savaşına qarşı həmrəyliyi yüksək səviyyədə saxlamalı olduğunun vacibliyinə məhəl qoymadığı kimi qəbul edildi”. Atlantik Okeanının hər iki yaxası arasında yaranan ziddiyyətlər və tənqidlərin artması, Atlantik həmrəyliyin sona çatdığına dair suallar doğururdu. Hər iki tərəf, qarşı tərəfi, neqativ psixologiyaya qapılmaqda ittiham edərkən, bu tendensiya, xüsusilə dünyanın müxtəlif bölgələrində meydana gələn yeni təhdid və böhranların həlli müzakirələrində özünü daha bariz şəkildə büruzə verməyə başladı. Atlantik münasibətlərdə qütbləşmənin artması, böhranlar səbəbindən dünyada gərginliyin yüksəldiyi dövrə təsadüf etdiyi üçün, bu durum bəzi tədqiqatçıları və siyasətçiləri müəyyən qədər narahat edirdi.

Həmin dövrə dair aparılan tədqiqatlara nəzər yetirdikdə, Atlantik münasibətlərdə ziddiyyətin yaranmasına hansı amillərin təsir etdiyini görmək mümkündür. Aşağıda ətraflı şəkildə təhlil edəcəm kimi, həmin ziddiyyətlərin əsasında yeni dünya nizamına ABŞ və Avropanın fərqli ideya-fəlsəfi baxış bucağından (hobbsçu-kantçı) yanaşması dayanır.

Daha realist mövqe sərgiləyən ABŞ, hakimiyyətdə demokratların və ya respublikaçıların olmasının yaratdığı müəyyən fərqliliklər də nəzərə alınmaqla, Bill Klintonun prezident seçilməsindən başlayaraq, qərarları tək başına almağa və “Amerikan İmperiyası” ideyasının təsiri altında hərəkət etməyə başladı. Respublikaçılar arasında neokonların və evangelistlərin təsirini burada xüsusi qeyd etmək olar. İraq və Əfqanıstan kimi ölkələrdə yaranan böhranlar, həmçinin ABŞ-ı idarə edən prezidentlərin şəxsi keyfiyyətləri kimi amillər də, Atlantik ziddiyyətlərin kəskinləşməsində mühüm rol oynadı.

Əslində, son iyirmi ildə Atlantik münasibətlərdə zahirən ziddiyyətli məqamlar meydana çıxmışdı. Başqa sözlə Avropa, qarşı tərəfin siyasətinə zəif reaksiya vermiş, həmişə müttəfiqlik münasibətlərinin güclü olması istiqamətində səy göstərmişdir. Bunun əsas səbəbləri isə eyni ictimai-iqtisadi formasiyanın daxilində yer almaları, Avropa ictimai rəyinin, müəyyən

dövrərdə siyasətlərinə qarşı çıxmasına baxmayaraq, öz tarixi və mədəni köklərindən meydana gəlmiş Amerikan cəmiyyətini uzaq qohumu kimi gördüyü üçün müəyyən yumşaq yanaşmalar da müşahidə edilirdi.

Atlantik münasibətlər, çoxvektorlu əməkdaşlıq məsələlər arasında hiyerarxiyanın olmaması, qeyd edilən coğrafiyada hərbi gücdən istifadə edilməsinin versiyalar arasından çıxarılması, müəyyən siyasi proseslərlə gündəliyin müəyyən edilməsi, transmilli və qeyri-hökumət əlaqələri, həmçinin beynəlxalq təşkilatların vəzifələri kimi bir sıra faktorun iç-içə keçdiyi mürəkkəb bir münasibətlər sistemindən meydana gəlirdi [11, s. 92-93]. ABŞ-ın, Avropalı müttəfiqlərinin maraqlarını getdikcə daha az nəzərə almağa başlaması, qarşı tərəfi “qurbana çevrilməmək” üçün öz mövqeyini gücləndirməyə sövq etmişdir. Atlantik münasibətlərdə elə məsələlər var ki, həmin məsələlərə dair kəskin ziddiyyətlər meydana gəlmişdir. Daha radikal mövqə sərgiləyən müəyyən tədqiqatçılar Atlantik münasibətlərdə uzunmüddətli dərin ziddiyyətlərin yarandığını qeyd edirlər. Ancaq əksər tədqiqatçılar belə bir fikir ortaya qoyur ki, müəyyən ziddiyyətli məqamların yaranmasına baxmayaraq, tərəflərin mahiyyət etibarilə, oxşar keyfiyyətlərə malik dövlətlərdən meydana gəlməsi, onların qlobal vizyonlarının, məqsədlərinin eyni olduğunu, lakin strategiyalarının fərqli olduğunu göstərir.

Şübhəsiz ki, Atlantik münasibətlərin inkişafında sisteməlik yaşanan dəyişikliklər çox səmərəli oldu. Bunlardan ən əhəmiyyətlisi, Soyuq müharibənin bitməsi ilə ikiqütblü sistemin başa çatması və qısa müddət ərzində sovet təhlükəsinin aradan qalxmasıdır. Ancaq, Soyuq müharibədə əldə olunan bu qələbə Atlantik okeanının iki sahilində fərqli şəkildə qəbul edildi. D.P.Calleoya görə, iki tərəfin gələcək dünyaya baxışlarında yaranan ziddiyyət, Qərbin parçalanmasına səbəb oldu [4, s. 31].

Beynəlxalq sistemin sürətlə təkqütblü struktura çevrilməsi, ən çox ABŞ-ı “məst” etdi. Zəfər ədalarının müşaiyəti ilə ABŞ, özünü dünyanın xeyirxah imperiyası elan etdi. Xüsusilə, Buş administrasiyasını meydana gətirən yüksək elitənin dar dünyagörüşünə əsaslanan siyasi baxışı, Amerikanın özünün hərbi qüdrətinə qarşı ciddi maneələrin olmadığına dair inamı, həmçinin ABŞ-ın yeni qlobal rəqiblərin meydana çıxmasının qarşısını alması lazım gəldiyini düşünməsi və s. kimi məsələlər (90-cı illərdə) ABŞ-ın digər mühüm beynəlxalq və regional gücləri narahat edən “strateji korluq” yaşamasına gətirib çıxardı.

Beynəlxalq sistemdə makro səviyyədə meydana gələn dəyişikliyin təzahürlərindən bir digəri isə, Avropanın ABŞ-dan fərqli davranış sərgiləməsi, gücə əsaslanan realist yanaşmadan tədricən uzaqlaşmasının aydın şəkildə özünü göstərməsi, hərbi və iqtisadi cəhətdən hələ də zəif olması səbəbi ilə beynəlxalq nüfuzunun rəqiblərinin gerisində qalması kimi amillər hesab edilə bilər. Avropa artıq qlobal sistemə nəzarət edən yox, bədi dildə desək, “küləklə sovrulan”, məsələlərə münasibətdə təkcə mövqeyini ortaya qoymaqla kifayətlənən, böhranlı vəziyyətlər zamanı, həmçinin silahlı münaqişələrin həllində sözü eşidilməyən bir “oyunçu”-ya çevrildi. Avropa İttifaqının belə vəziyyətə düşməsi isə heç də təəccüb doğurmadı, çünki Soyuq müharibə kontekstində onun əsas məqsədi, iki dünya müharibəsinə yol açan qlobal miqyaslı güc münaqişələrinə alternativ yeni beynəlxalq münasibətlər sistemi yaratmaq idi [13].

Bu strategiyada “müsbət” indikator ABŞ-ın dəstəyi ilə formalaşdırılan məqsədyönlü birgəlik, “mənfi” indikator olan SSRİ-dən gələn təhdidlərə qarşı həmrəylik nümayiş etdirmək kimi xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. İkinci Dünya müharibəsi Avropanın qlobal nüfuzunun və rolunun nisbi olaraq azalmasının çıxış nöqtəsini təşkil etdi. Soyuq müharibə dövrü göstərdi ki, ABŞ və Sovet İttifaqı daha çox dominant qlobal güclərdir, ancaq, həmin dövr ərzində iki qütbün mübarizəsində Avropa ən mühüm mübarizə meydanlarından biri olaraq qalsa da, Soyuq müharibənin başa çatması ilə Avropa bu əhəmiyyətini itirdi. Tədqiqatçı T.G. Aşın təbiri ilə, 400 il ərzində ilk dəfə olaraq Avropa artıq dünya siyasətinin mərkəzində yer alan

region deyildi. ABŞ bu regiona diqqət yetirməyi dayandırdı və Avropa liderlərinin ABŞ prezidenti ilə daha az üz-üzə görüşləri baş tutmağa başladı [2]. “Normativ Avropa” modelini müdafiə edənlərin fikrincə, bu, əslində yaxşı haldır, çünki “qoca qitə”yə öz qeyri-hərbi modelinə daha çox diqqət yetirmək fürsəti tanınırdı.

Soyuq müharibə dövründə olduğu kimi, yeni dövrdə də Avropa İttifaqı üçün ən mühüm qlobal tərəfdaş şübhəsiz ki, ABŞ olaraq qalırdı. Lakin ABŞ üçün eyni şeyi söyləmək artıq çətinidir. ABŞ üçün yeni tərəfdaşlar və ya rəqiblər - Çin, Hindistan, Braziliya, Rusiya kimi ölkələr və ya Avropa qitəsinə nəzərən artıq daha çox diqqət tələb edən regionlar və ölkələr ortaya çıxmağa başlamışdır. İraq və Əfqanıstan kimi böhranlı bölgələrə təxminən 200 min əsgər göndərən ABŞ, Avropadakı hərbi gücünü 1/7-ə, yəni 50 minə endirdi. Hər riski təhlükə kimi qəbul etdiyi üçün avropalılar, xüsusən də fransızlar tərəfindən tənqid edilən ABŞ, öz qlobal təhdid siyahısına uyğun hərəkət edərək, NATO-nu Avropa İttifaqı regionundan çıxardı, onu “qlobal polis gücü”nün mühüm elementinə çevirmək istəyirdi. Bu məqsədlə şərqə doğru genişlənməni sürətləndirməyə çalışırdı.

ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi qlobal hərbi müdaxilələrdə yer almaq, Avropanın son 50 ildə keçirdiyi sosial və siyasi transformasiya ilə ziddiyyət təşkil edir. Bir sıra Avropa ölkəsi, xüsusən də Almaniya və Fransa kimi aparıcı dövlətlər ABŞ-la eyni fikri paylaşmadığı halda, digər bir sıra dövlətlər, məsələn, Şərqi Avropa ölkələri, Böyük Britaniya, Polşa isə NATO-nun yeni dünya nizamında həyata keçirəcəyi missiya ilə bağlı ABŞ-a dəstək nümayiş etdirdilər. Məsələyə münasibətdə fikir ayrılığının yaranması, İttifaq ölkələrinin ABŞ-a, İraqın işğalı (2003) və onun nəticələri, eləcə də Əfqanıstandakı “terrorizmlə mübarizə” sahəsində tələb etdiyi dəstəyi verib-verməmək kimi yanaşmalar müəyyən fikir ayrılığına səbəb oldu [3, s. 4-5].

Avropada, ABŞ-ı dəstəkləyənlərlə yanaşı, başda Fransa olmaqla, həyata keçirilən genişlənmə siyasəti nəticəsində, İttifaqın əhalisinin 500 milyonu keçdiyi, iqtisadi sahədə ABŞ-la eyni səviyyəyə gəlmiş, bu səbəblə, Vaşinqtondan asılı olmadan, daha yetkin xarici siyasət yeridilməsini tələb edənlər də az deyil [8, s. 4]. Oğul Buş dövründə amerikalı rəsmilər, onları dəstəkləməyən (Qərbi) Avropanı “qoca” (yaşlı, köhnə, enerjisi tükənmiş) kimi qələmə verdikləri halda, ABŞ-a dəstək verənləri isə “Yeni Avropa” adlandıraraq, belə bir qütbləşdirmə aparmaqdan çəkinmədilər.

Avropalıların böyük əksəriyyətinin də arzu etdiyi kimi, daha yetkin olmaq arzusu, əsasən həyata keçirilməmiş qaldı. Əslində, Soyuq müharibədən sonrakı dövrdə müəyyən münaqişə bölgələrində, Avropa İttifaqına daxil olan bəzi dövlətləri də narahat edən başlıca məqam bundan ibarət idi ki, Balkanlar və Fələstin kimi münaqişə bölgələrinə daha çox resurs cəlb etdikləri halda, heç bir fəal mövqe əldə edilmədi və ABŞ-ın rolu həlledici oldu [5]. Konkret misal vermək lazım gəlsə, Avropanın bir hissəsi olan Balkanlarda, Avropa İttifaqının (təhlükəsizlik məsələlərində) ABŞ-dan sonra gəlməsi, London və Paris kimi nüfuzlu Avropa paytaxtlarında ciddi narahatlıq doğururdu. Qeyd edilən nümunədə yer alan reallıq, İttifaqın hərbi məsələlərdə daha yetkin və həlledici gücə malik olması istiqamətində gözləntiləri artırdı. J. Rogersin düzgün olaraq qeyd etdiyi kimi, “avropalıların özləri də çox aydın şəkildə dərk edirlər ki, konkret addımlar atılmadığı təqdirdə, Avropa İttifaqı hətta öz qitəsində ABŞ-dan asılı siyasi güc olaraq qalmağa davam edəcəkdir” [14, s. 836].

Avropa İttifaqının qlobal miqyasda təsirsiz qalmasının başqa bir mühüm səbəbi isə, digər qlobal aktorların realist paradiqma çərçivəsində hərəkət etməyə davam etməsidir. Bu, təkcə ABŞ, Rusiya və Çin üçün deyil, həm də Braziliya, Hindistan, Cənubi Afrika, Türkiyə və Cənubi Koreya kimi yüksələn güclər ilə müqayisə edildikdə də keçərlidir. İttifaqın iqtisadi baxımdan çox əhəmiyyətli gücə malik olmasına baxmayaraq, Fələstin, İraq, Əfqanıstan, İran

və Şimali Koreya kimi problemlərdə hərbi və siyasi baxımdan zəif aktor olduğu bariz şəkildə özünü göstərir [16, s. 196].

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra Avropa dövlətləri global miqyasda əvvəlki nüfuzlarını bərpa edə bilmədilər. Mark Eyskensin 1991-ci ildə qeyd etdiyi kimi, əksəriyyət hələ də Avropanı “iqtisadi nəhəng, siyasi cırtıdan” kimi görür [15, s. 448]. Həmin gedişatdan xilas olmaq üçün həm güclü iradə, həm də böyük resurslara, eyni zamanda müəyyən bir zaman kəsiyinə ehtiyac var. Avropa İttifaqına üzv dövlətlər də, ABŞ kimi, lazım gəlsə sərt güc faktorundan istifadə etməli, hətta zərurət qarşısında coğrafi baxımdan uzaq ərazilərə də hərbi qüvvə göndərə biləcək qabiliyyətə malik olmaq üçün daha çox səy göstərməlidir [12, s. 151]. Yaradılma məqsədi və fəaliyyət çərçivəsinə dair yeni yanaşmalar ortaya qoyulan “Avropa İttifaqı xarici hərbi müdaxilə birlikləri”, 2007-ci ildə əməliyyata hazır elan olunsada, hələlik heç bir əməliyyatda iştirak etməyib [7, s. 318]. Həmin dövrdə, ABŞ-ın İraqa və Əfqanıstana hərbi müdaxilələrinə, Avropa İttifaqının bütöv və böyük həcmdə köməyindən bəhs etmək mümkün deyil. 2000-ci illərin sonlarından etibarən, AB komandanlığı altında sülhün qorunması kimi xarici hərbi missiyalara qatılan əsgərlərin sayının 7-10 min arasında dəyişdiyini nəzərə alsaq, bu rəqəm planlaşdırılan miqdarın 10-15 faizini təşkil edir. Həmin dövrdə ABŞ-ın 150-200 min, BMT-nin isə təxminən 70 min sülhməramlısı müxtəlif bölgələrdə öz missiyasını həyata keçirirdi [9, s. 276].

Əhali arasında aparılan rəy sorğularında da bu ziddiyyətlər öz əksini tapmışdır. Belə sorğularda iştirak edən avropalıların 71 %-i, “demokratik quruluşun bərqərar edilməsi” üçün Avropa İttifaqının xarici hərbi əməliyyatlarda iştirakına müsbət yanaşdığı halda, spesifik hərbi müdaxilə tələb edən “Darfura humanitar kömək” üçün isə respondentlərin 79 %-i müsbət görüş bildirmişdir. Əfqanıstanda Talibanla mübarizə üçün isə müsbət mövqe bildirənlərin sayı 31 % kimi aşağı səviyyədə qalmışdır [6].

Soyuq müharibə dövrünə nəzər yetirdikdə, R.Kaqanın da qeyd etdiyi kimi, beynəlxalq hüquq və ya təşkilatdan çox, həmin dövrdə Vaşinqtonun siyasətini avropalıların nəzərində legitimləşdirən əsas cəhət, Amerikanın, mübarizədəki spesifik mövqeyi olmuşdur. Hazırda isə bu legitimlik çərçivəsində, BMT-nin yaradılması yaxud ABŞ-ın bunun qaydalarına riayət etməsi önə çıxarılır. Əslində isə ABŞ, hər zaman xarici müdaxilə variantını öz şərtləri və məqsədləri çərçivəsində bir haqq olaraq görmüşdür [17, s. 107]. Avropa həm bu ideya-yanaşmaya qarşı çıxmış, həm də analoji vəziyyətlərdə hərbi müdaxilə gücünü təkmilləşdirməyə çalışmışdır.

Bir sıra müşahidəçilərə görə, Soyuq müharibədən sonra Atlantik münasibətlərdə yaranan ziddiyyətlər özünü açıq şəkildə göstərməyə başlamışdır. Məsələn, R.Kaqan, 2002-ci ildə, amerikalıların və avropalıların dünyanın mənzərəsi baxımından eyni vizyona malik olduqları “saxtakarlığı”ndan əl çəkmələrini təklif etmişdir. Siyasi güc ilə bağlı bütün əhəmiyyətli məsələlərdə, məsələn, gücün effektivliyi, gücün etikası, gücün əldə edilməsi və s. Amerikan və Avropa perspektivləri fərqlilik göstərir. Avropa, tarix sonrası bir əmin-amanlıq və yüksək rifah cənnətinə dönüşərək, İ.Kantın “Əbədi sülh” ideyasını həyata keçirməyə çalışdığı halda, ABŞ tarixdə qalaraq, anarxik hobbsçu dünyada gövdə göstərilərinə davam etmək istəyir [8, s. 2].

Tədqiqatçıların bəzələrinə görə isə, Atlantik çatlar dərinləşir və uzun keçmişə malik müəyyən səbəblərə görə bu çatlar daha da genişləyəcəkdir. Milli mənafehlərin müəyyən edilməsi, təhdidlərin qiymətləndirilməsi, problemlərin həll edilməsi, xarici və hərbi strategiyaların uyğunlaşdırılması, tətbiqi məsələlərində fikir ayrılıqlarının olması kimi bir sıra ziddiyyətlər mövcuddur. Amerikalıların ümumi mənada dünyanı “ağ-qara” gördükləri, dost yaxud düşmən olaraq ayırdırdıqları, real və ya potensial düşmənlərlə münasibətlərdə güc faktorundan istifadə variantına tez-tez baş vurduqları qeyd edilərkən, avropalıların isə,

mənzərəyə kompleks şəkildə baxdıqları, problemlərə daha təfərrüatlı və sofistika yanaşdıqlarını ifadə edirlər [8, s. 4]. Avropalılara görə, Amerikalılar mövcud problemləri və prosesləri daha primitiv şəkildə gördükləri üçün, gücün müxtəlif komponentlərindən istifadə edilməsinə üstünlük verirlər; bu nöqteyi-nəzərdən Avropa İttifaqının əksinə, ABŞ beynəlxalq hüquqa hörmətlə yanaşmır. Amerikalıların mövqeyinə görə isə, Avropa İttifaqının belə yanaşması hərbi cəhətdən zəif olmasından irəli gəlir və beynəlxalq “realpolitik” həqiqətlərinə adekvat deyil [10]. Yenə eyni mövqedən çıxış edən amerikalılar belə fikirləşirlər ki, avropalıların kiçik bir hissəsi mövcud sülh şəraitini ABŞ-a borclu olduqlarını ifadə edirlər, halbuki alman faşizminin məğlubiyyəti və ondan sonra Avropada sülh və əmin-amanlığın mövcud olması əsas faktordur. Digər tərəfdən, avropalıların əhəmiyyətli bir hissəsi ABŞ-a olan minnətdarlıq borcunun uzun Soyuq müharibə dövründə hansısa yolla ödənildiyini və Avropada qurulan sülh mühitinin mahiyyət etibarilə avropalıların siyasi sistemlərini dəyişdirməsinin, çoxəsrlik güc siyasətindən əl çəkmələrinin nəticəsi olduğu fikrini daşıyır.

Nəticə. Bir sıra tədqiqatçıya görə, ABŞ ilə Avropa arasında Atlantik münasibətlər zəminində yaranan mövcud ziddiyyətlərin əsas səbəbi güc fərqi. Avropa uzun müddətdir ki, hərbi cəhətdən zəif olduğu halda, Soyuq müharibənin özünəməxsus geosiyasi konyekturası fonunda, bu reallığın üstü həmin dövrdə qapalı qalmışdır. İstər müttəfiqi ABŞ-la, istərsə də düşməni SSRİ ilə müqayisədə hərbi-siyasi cəhətdən çox zəif görünən Avropa, buna baxmayaraq, mövcud beynəlxalq sistem daxilində gedən güc mübarizəsində əhəmiyyətli strateji coğrafiya olmağı bacarmışdır.

Vahid lakin əhəmiyyətli strateji missiyası, öz coğrafiyasını, ən azından amerikalılar gələcə qədər, istənilən Sovet hücumundan qorumaq olan Avropa, bu əhəmiyyətli mövqeyini Soyuq müharibə sonrası mərhələdə nisbətən itirməyə başlamışdır. Atlantik münasibətlərin zəifləməsi və ziddiyyətlərin dərinləşməsinin əsasında dayanan da elə bu reallıqdır.

Amerika hərbi cəhətdən dünyanın ən güclü dövləti olduğu üçün, Sovet Bloğunun zəiflədiyi mərhələdə, beynəlxalq məsələlərin həllinə daha çox hərbi aspektdən yanaşma meyli nümayiş etdirməyə başlamış, əksinə, Avropa İttifaqı hərbi cəhətdən zəif olduğu üçün beynəlxalq münasibətlər sistemində yaranan münaqişələrin həllinə daha çox xarici siyasətin digər vasitələri hesabına nail olmağa çalışmışdır. Yaranan bu vəziyyəti analoji cəhətdən belə izah etmək olar ki, soyuq silahı olan şəxs, ov tüfəngi olan başqa bir şəxs üçün meşədə gəzən və qarşılıqlı çıxış biləcək bir yırtıcı heyvan eyni səviyyədə təhlükə törədə bilməz. Ov tüfəngi olan şəxsin yırtıcı heyvanın varlığına və özünə hücum etmə təhlükəsinə səbrlə davranması zəif ehtimaldır. Yaranan yeni reallıq hər nə qədər dərk edilən olsa da, həmin reallığa adekvat siyasi-hərbi təşkilatlanmanın həyata keçirilməsi müəyyən zaman və mütəşəkkil fəaliyyət tələb edən prosesdir. Avropanın qabaqcıl dövlətlərinin cəmləşdiyi Avropa İttifaqı məhz bu sahədə öz siyasi xəttini müəyyən etmək və həyata keçirmək üçün bir sıra addımlar atmağa çalışmış, müstəqil hərbi-siyasi güc mərkəzinə çevrilməyə səy göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, M.İ. Beynəlxalq münasibətlər tarixi (XX əsr). Dərs vəsaiti / M.İ. Abdullayev. – Bakı: Beynəlxalq Universitet, – 2003. – 540 s.
2. Ash, T.G. The US has lost its focus on Europe. It's up to us to get our act together: [electronic resource] / October 7, 2009. URL: <http://guardian.co.uk>.
3. Brzezinski, Z. An agenda for NATO: toward a global security web // - Foreign Affairs, - 2009. 88 (5), - p. 2-21.
4. Calleo, D.P. The Broken West // - Survival, - 2004. 46 (3), - p. 29-38.
5. Evidence given to the House of Lords EU Select Committee. The further enlargement of the EU: threat or opportunity? - 2006.

6. Fund, G.M. The “Transatlantic trends” opinion poll for 2007: [electronic resource] / URL: <http://www.transatlantictrends.org/trends/index.cfm?id=54>
7. Jacoby W., Jones, C. The EU Battle Groups in Sweden and the Czech Republic: What National Defense Reforms Tell Us about European Rapid Reaction Capabilities // - European Security, - 2008. 17 (2), - p. 315-338.
8. Kagan, R. Power and Weakness // - Policy Review, - 2002. 113, - p. 1-18.
9. Kaldor M. et al. Human security: a new strategic narrative for Europe // - International Affairs, - 2007. 83 (2), - p. 273-288.
10. Kupchan, C.A. The end of the West: [electronic resource] / Atlantic Monthly. November, 2002. URL: <http://www.theatlantic.com/doc/200211/kupchan>
11. Monteleone, M. The new Transatlantic agenda: Transatlantic security relations between post-hegemonic cooperation and interdependence // - Journal of Transatlantic Studies, - 2009. 1 (1), - p. 87-107.
12. Posen, B. European Union security and defence policy: response to unipolarity? // - Security Studies, - 2006. 15 (2), - p. 149-186.
13. Rehn, O. Europe's smart power in its region and the world // The European Studies Centre, St Antony's College, University of Oxford, - May 1, 2008.
14. Rogers, J. From 'civilian power' to 'global power': explicating the European Union's 'grand strategy' through the articulation of discourse theory // - JCMS, - 2009. 47 (4), - p. 831-862.
15. Salmon, T. United in its diversity` (or disunited in adversary): that is the question for the European Union and the European security and defence policy // - Perspectives on European Politics and Society, - 2004. 3, - p. 447-468.
16. Sangiovanni, M.E. Why a common security and defence policy is bad for Europe // - Survival, 2003. 45 (3), - p. 193-206.
17. Walt, S.M. Taming American power // - Foreign Affairs, - 2005. 84 (5), - p. 105-120.

КОНФЛИКТНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В АТЛАНТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ ПОСЛЕ ХОЛОДНОЙ ВОЙНЫ

Мамедзаде Махир Мехман оглы

Резюме

Как известно, в годы «холодной войны» западноевропейские государства были далеки от возможности обеспечить свою безопасность исключительно внутренними средствами. Несмотря на то, что им удалось избежать быстрой экономической катастрофы после войны, они были вынуждены вступить в НАТО, чтобы защитить себя от Советского Союза, которого они считали опасным врагом. В связи с ослаблением связей между советским блоком и НАТО и быстрым распадом первого, с середины 1980-х годов ведутся споры о начале новой эры в атлантических отношениях. В статье рассматриваются глобальные события и тенденции развития трансатлантической связи после окончания «холодной войны», а также распада Советского Союза, биполярной международной системы и перехода к «новому мировому порядку».

С этой целью был проведен теоретический анализ, оценивая результаты исследований атлантических связей. Для этого использовались такие методы, как аналитико-индуктивный, историко-системный, сравнительный анализ и научные труды, а также интернет-ресурсы.

Важнейший научный вклад статьи заключается в том, что она тщательно изучает исследуемую тему с использованием множества международных источников. В

результате этого анализа было обнаружено, что современные атлантические отношения начали формироваться в 1990-х годах.

Основной вывод статьи заключается в том, что события, произошедшие в мире после Холодной войны, особенно в отношении Ирака, продемонстрировали, что атлантические отношения изменятся в новый период, хотя и не претерпели существенных изменений. Все усилия Америки к тому, чтобы стать единоличным мировым лидером, вызывали тревогу у ее друзей, а также интерес к усилению безопасности в Европе.

CONFLICT TRENDS IN ATLANTIC RELATIONS AFTER THE COLD WAR

Mammadzada Mahir Mehman

Summary

As is well known, Western European states were far from being able to secure their security solely through internal means during the Cold War. Even though they were able to escape the post-war economic collapse swiftly, they were forced to join NATO to defend themselves against the Soviet Union, which they perceived as a formidable foe. Since the middle of the 1980s, there has been debate about the beginning of a new era in Atlantic relations due to the easing of ties between the Soviet Bloc and NATO and the quick disintegration of the former. Following the end of the Cold War and, most importantly, the collapse of the Soviet Union, the end of the bipolar international system, and the transition to the "new world order," this article examines global events and trends in developing transatlantic relations.

For this purpose, theoretical analyses were undertaken by assessing the findings of surveys on Atlantic connections utilising scientific works, newspapers and magazines, internet resources, and analytical-inductive, historical-systemic, comparative analysis, and analogous methods.

The article's key contribution to science is that it thoroughly analyses the topic under investigation utilising more international sources, and it was found that modern Atlantic relations began to take shape in the 1990s.

The article's primary conclusion is that the events unfolding in the post-Cold War world, especially the Iraq issue, have demonstrated that, while not fundamentally altered, Atlantic relations will shift in the new period. All of America's steps toward becoming the world's sole leader have created hidden or explicit alarm among its friends, as well as interest in increased security searches among European states.

Rəyçi: dosent Aslanov Elgün Məhəmmədli oğlu.

İctimai fənlər kafedrasının 14.02.2024-cü il tarixli iclasın 07 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 15 fevral 2024-cü il